

Michael Antolović (prir.)

INTELEKTUALNA AUTOBIOGRAFIJA I HISTORIJSKA ANTROPOLOGIJA ARONA GUREVIČA

Michael Antolović (priređio)

DIJALOG S POVODOM 8

Intelektualna autobiografija i
historijska antropologija Arona Gureviča

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije
Poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti
u europskom i svjetskom kontekstu
FF Press

INTELEKTUALNA AUTOBIOGRAFIJA I HISTORIJSKA ANTROPOLOGIJA ARONA GUREVIČA

Priredio

Michael Antolović

Voditelj Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije i

urednik Biblioteke Dijalog s povodom

Drago Roksandić

Voditelj Poslijediplomskog dokorskog studija

Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu

Mario Strecha

Urednik sveska 8 Dijaloga s povodom

Branimir Janković

Tekstove s engleskog preveo

Michael Antolović

Lektura i korektura

Branimir Janković

Ilustracija na naslovnici detalj je iz srednjovjekovnog kodeksa: Jacobus de Voragine,
Legenda aurea, oko 1300., British Library, Stowe MS 49, fol. 120.

Michael Antolović (priređio)

DIJALOG S POVODOM 8

Intelektualna autobiografija i
historijska antropologija Arona Gureviča

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije
Poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti
u europskom i svjetskom kontekstu
FF Press
Zagreb, 2015.

Sadržaj

<i>Predgovor (Branimir Janković)</i>	7
--	---

Uvod

<i>Michael Antolović, „Analist u Moskvi“ – historijska antropologija</i> <i>Arona Gureviča</i>	
---	--

Prijevodi

<i>Aron Gurevič, Zašto nisam bizantolog</i>	
---	--

<i>Aron Gurevič, Dvostruka odgovornost povjesničara</i>	
---	--

Yelena Mazour-Matusevich, Pisati srednjovjekovnu povijest:

<i>razgovor s Aronom Gurevičem</i>	
--	--

Aron Gurevič, Srednjovjekovna kultura i mentalitet

<i>u francuskoj novoj historiji</i>	
---	--

Aron Gurevič, Historija i historijska antropologija

Aron Gurevič, Pristupi „škole Annalesa“ – od historije mentaliteta

<i>do historijske sinteze</i>	
-------------------------------------	--

<i>Bibliografska bilješka o prevedenim tekstovima</i>	
---	--

<i>Izbor iz bibliografije Arona Gureviča</i>	
--	--

<i>Imensko kazalo</i>	
-----------------------------	--

<i>Bilješka o priređivaču</i>	
-------------------------------------	--

Branimir Janković

Predgovor

Aron Gurevič jedan je onih medievista – poput Jacquesa Le Goffa kojeg često spominje – koji su presudno sudjelovali u mijenjanju slike srednjeg vijeka, kao i antropologiziranju historije kao discipline 1970-ih i 1980-ih godina. To se u prvom redu odnosi na transformiranje historije, kako to Gurevič zajedno s francuskim povjesničarima ističe, u „znanost o čovjeku“. Time su francuski i ovaj ruski povjesničar dakako nadišli granice medievistike i postali sastavni dio onog najvrsnijeg u historiografiji i humanističkim znanostima.

Iz toga je razloga Gurevič (bio) poticajan vrlo različitim skupinama čitatelja. Osim povjesničarima i medievistima raznih profesija, svojim vezivanjem uz široko koncipiranu historijsku antropologiju Gurevič nikako nije ostao samo u sklopu historijske znanosti. Tom prekoračivanju uobičajenih granica posebno je doprinosilo njegovo iznimno originalno bavljenje narodnom kulturom, svojevremeno vrlo uzbudljivom istraživačkom području na kojem su se okušavali stručnjaci različitih disciplina. Na tom je polju Gurevič zasigurno jedan od najvažnijih autora, kao što je među najboljim praktičarima historijske antropologije. Hvatanje ukoštac sa složenošću narodne kulture i mentaliteta bilo je upućeno na bavljenje zahtjevnim fenomenima kulture i književnosti, čime je bilo zagarantirano nadilaženje užih historiografskih okvira, što je Gureviču priskrbilo čitatelje zainteresirane za široko shvaćenu kulturu i književnost.

Tome treba pridodati niz dodatnih kvaliteta sadržanih u Gurevičevim tekstovima i knjigama koje su mu osiguravale čitatelje. Riječ je naime o originalnom, pronicljivom i kritičkom autoru koji preispituje uvriježene postavke. Njegovi su tekstovi stilski oblikovani, sadržajno polemični i potiču na razmišljanje. U njima se iznose slojevite interpretacije niza sugestivnih primjera srednjovjekovne narodne kulture poput psa koji je štovan kao svetac ili djevojaka koje su se same javljale da su općile sa đavlom iako to nisu učinile.

Historiografska publika u Gurevičevim će tekstovima pored srednjovjekovnih tema, osobitosti narodne kulture i historijske antropologije susresti i

„povijest odozdo“, „mentalitete“ i, napokon, francuske Anale. Gurevič naime raspravlja sa Ph. Arièsom, J. Le Goffom, G. Dubyjem i drugim povjesničarima okupljenima oko utjecajnog francuskog časopisa *Annales*, hvaleći i kritizirajući ih. Smatrao se po shvaćanju historije kao discipline privrženim dijelom Anala i francuske „nove historije“, zadržavajući međutim vlastiti kritički pogled izvana, iz Moskve. Posebno je poticajnim držao Le Goffa, što ga nije dakako sprječavalo u iznošenju kritičkih napomena njegovim djelima.

Hrvatska, kao i srpska, recepcija Gurevičevih radova zastupljena je onim po čemu je Gurevič najpoznatiji – cjelovitim prijevodima knjiga *Problemi narodne kulture u srednjem veku* 1987. i *Kategorije srednjovekovne kulture* 1994. ili dijelovima iz druge navedene knjige. Bilo je to sukladno interesu domaćih povjesničara, književnih povjesničara i etnologa za narodnu/pučku kulturu posebno 1980-ih i 1990-ih godina, očitovanom primjerice i prijevodima knjiga *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća* Carla Ginzburga 1989. i *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Evrope* Petera Burkea 1991. godine. Tome je prijevodno zacrtan put prethodnim objavljivanjem knjige *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse* Mihaila Bahtina 1978. godine, iznimno važnog autora za humanističke znanosti s kojim Gurevič vodi, njemu vrlo značajan, kritički dijalog.

Imajući u vidu Gurevičevu recepcijsku zastupljenost u okvirima srednjovekovne narodne kulture, izbor tekstova u ovoj publikaciji nastoji se tome pridružiti, proširujući međutim recepcijsko polje donošenjem prijevoda Gurevičevih tekstova o historijskoj antropologiji, mentalitetima i francuskim Analima. Time se želi doprijeti do širih čitatelja koji nisu zainteresirani samo za srednji vijek i narodnu kulturu nego i općenito za razmatranje pristupa u historiografiji.

Napose je vođeno računa o apostrofiranju francuskih Anala koji su dijelu hrvatske historiografije i drugim humanističkim disciplinama bili važni u drugoj polovici 20. stoljeća, a mnogima su to i danas. Bitno novi senzibilitet koji su u historiografiju unijeli francuski Anali i njima bliski povjesničari jedna je od onih transformacija historiografije koju se ne zaboravlja usprkos nastojanjima da se uvijek ide još dalje. Stoga je donošenje tekstova Gurevičevog dijaloga s francuskim Analima dodatno sumiranje dosadašnje recepcije i njezino proširivanje, dok svojom kritičnošću tekstovi podsjećaju na potre-

bu navedenog implusa da se uvijek misli dalje. Kao ni francuskim Analima, niti Gureviču se u ovoj publikaciji ne pridaje mjesto neprikosnovenog autoriteta ili neupitne podloge za oponašanje.

Vežanost uz Anale Gureviča čini bliskim dijelu hrvatske historiografije kojem je ona važna, kao i onima spremnima na kritički odnos prema njoj i razmatranje novih pravaca – kao što je naprimjer historija emocija koja je u određenoj mjeri sukladna prethodnim interesima Anala i historijske antropologije, ali i bitno nova s obzirom na suvremeni razvoj znanosti. Nadalje, Gurevičev pogled izvana na Anale djelomično je približan i hrvatskoj recepciji Anala čija je perspektiva isto tako bila izvana.

Pored Anala, izabrani Gurevičevi tekstovi svojom orijentacijom na historijsku antropologiju, odnosno „antropološki usmjerenu historiju“ mogu zanimati sve koji dijele slična poimanja historiografije. Za one koji idu prema novim pristupima poput spomenute historije emocija, iskustvo proučavanja mentaliteta također može biti vrijedno. To se dakako odnosi i na povjesničare koji se usmjeravaju ka bavljenju kulturom i književnosti, tim važnim naglascima Gurevičeva opusa. Posebno želim istaknuti da je Gurevič mnogo mjesta davao metodologiji i teoriji, pledirajući za teorijski utemeljeno historijsko istraživanje, što je pouka koju ni danas dodar dio hrvatske i srpske historiografije nije spreman usvojiti, stoga vrijedi i dalje na njoj uporno inzistirati.

Uz sve navedeno, posebno bitno proširenje kojem smjera ova publikacija o Gureviču sadržana je zapravo u samom okviru biblioteke Dijalog s povodom u kojoj se ona objavljuje. U biblioteci u kojoj su predstavljeni poticajni inozemni povjesničari William M. Johnston, Natalie Zemon Davies i Marc Ferro naglasak je na sumiranju vlastitog historiografskog iskustva u formi razgovora ili autobiografskih tekstova, iznoseći isto tako i vlastitu intelektualnu povijest, što je bitna razlika navedene biblioteke u hrvatskoj historiografiji. Taj je dio Gurevičevog opusa domaćoj publici bitno manje poznat. Za razliku od prethodno navedenih povjesničara i povjesničarki s kojima je izravno razgovarano, u ovom su slučaju prevedeni već postojeći tekstovi autobiografskog karaktera i razgovor vođen svega nekoliko godina prije Gurevičeve smrti 2006. godine.

Rezimirati vlastito iskustvo, dati intelektualnu autobiografiju i omogućiti intelektualnopovijesnu perspektivu kod Gureviča se odnosi na govor o sebi kao povjesničaru u Sovjetskom Savezu te osobnim prilagodbama i reak-

cijama, kao i onih drugih povjesničara, na uvjete s kojima su bili suočeni, s obzirom na unutarnju dinamiku predrevolucionarne i revolucionarne ruske i sovjetske historiografije. Posebno je pritom riječ o marksizmu u sovjetskoj historiografiji. Nadalje, govor izravnog sudionika koji sebe promatra retrospektivno uključuje i prikaz svoje pozicije ne samo kao povjesničara već i kao Židova u Sovjetskom Savezu. K tome Gurevič iznosi i vlastiti odnos prema ruskoj i zapadnoeuropskoj kulturi, odnosno sovjetskom iskustvu ruske povijesti. Dakako, moguće je u tekstovima vidjeti i kako je tekla borba za promoviranje historijske antropologije, odnosno za širenje područja bavljenja historiografije, u trenutku dok se ono još nije u potpunosti etabliralo i zatim prevladalo. Vidljivo je i kako su se probijali novi interesi i spoznaje za koje neke od njih danas smatramo samorazumljivima.

Osim kao izvor za sebe same i druge povjesničare, treba istaknuti i da sam Gurevič ruske i sovjetske, ali i francuske povjesničare promatra u određenoj mjeri u intelektualnom i društvenom kontekstu. Povjesničari nisu samo istraživači razdoblja i područja koja su specijalizirali već imaju i vlastitu kako pojedinačnu tako i skupnu intelektualnu povijest. Voljeli bismo kad bi ta perspektiva potaknula povjesničare i druge čitatelje da i sebe i vlastiti kontekst gledaju upravo iz tog motrišta.

Pored dakle pružanja slike srednjovjekovne povijesti, narodne kulture i mentaliteta, publikacija o Gurevičevu govori o važnosti oblikovanja kompleksnih pristupa u historiografiji kao što je to historijska antropologija, a posebno želi usmjeriti na promatranje povjesničara u intelektualnopovijesnoj perspektivi. Usprkos svim tim ciljevima, na kraju je možda najvažniji onaj čitateljski, naime upućivanje na čitanje autora koji ne pripada kod nas privilegiranim zapadnoeuropskim i sjevernoameričkoj historiografiji. Osim tog kulturnog razloga, proširivanje kruga autora za čitanje ide i logikom onoga što je relevantno, bez obzira predstavlja li danas trend ili ne.

Mnoštvo takvih mogućih – ovdje samo skiciranih – čitanja ruskog povjesničara Arona Gureviča svojim je prijevodima i priređivanjem publikacije omogućio Michael Antolović. Suradnja započeta na Desničnim susretima i nastavljena zajedničkim interesom za povijest historiografije i suvremenu historiografiju te teoriju historijske znanosti tako se prikladno uklopila u ovdje dijelom opisane naglaske biblioteke Dijalog s povodom. Toj je suradnji Drago Roksandić, urednik biblioteke Dijalog s povodom, kao i dosad, spremno širom otvorio vrata.

UVOD

Michael Antolović

„Analist u Moskvi“ – historijska antropologija Arona Gureviča

Aron Jakovljevič Gurevič (1924-2006), nedvojbeno jedan od najuglednijih povjesničara druge polovice 20. stoljeća, svojim znanstvenim djelom obilježio je ne samo rusku već i svjetsku medievistiku. Rođen u Moskvi 12. svibnja 1924. u obitelji asimiliranih Židova, Gurevič je rano ostao bez oca te je djetinjstvo proveo sa majkom živeći u sovjetskoj prijestolnici. Nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez u lipnju 1941. Gurevič je, kao i ostali učenici, evakuiran u udaljeni Sverdlovsk gdje je u proljeće 1942. završio svoje srednjoškolsko obrazovanje. Zbog slabovidnosti nije bio sposoban za vojnu službu te je unovačen u pomoćne tehničke jedinice što mu je omogućilo da izvanredno završi dva historijska tečaja na dopisnom odjelu Historijskog fakulteta Moskovskog državnog sveučilišta. Nakon neuspješnog pokušaja da se upiše na diplomatsku školu, Gurevič je u jesen 1944. započeo studij povijesti na Historijskom fakultetu u Moskvi znajući jedino „da voli historiju“.¹ Opredijelivši se za seminar pod vodstvom Aleksandra Josifoviča Neusihina, profesora na katedri za povijest srednjeg vijeka, Gurevič je postupno razvio interes za razdoblje koje je obilježilo njegovu znanstvenu karijeru. Na katedri koju je vodio Evgenij Aleksejevič Kosminski, dopisni član Akademije znanosti i stručnjak za agrarnu i socijalnu povijest Engleske u 13. stoljeću, predavali su istaknuti medievisti – Sergej Danilovič Skazkin, Vladimir Mihailovič Lavrovski, Vera Venijaminovna Stoklickaja-Tereško- vič, Boris Fjodorovič Poršnjev, Nikolaj Pavlovič Gracijanski, Faina Abramovna Kogan-Bernštajn, Mojsej Mendeljevič Smirin. Usprkos razlikama u znanstvenim preokupacijama, trajan dojam na Gureviča ostavila je njihova istinoljubivost, stručnost i „živa individualnost“ te okolnost da im je bilo

¹ А. Я. Гуревич, *История историка*, Москва: Росспэн, 2004, 14.

„organski svojstveno“ to što su osnove svoga obrazovanja stekli prije Velikog rata i Oktobarske revolucije. Prihvativši „sustav vrijednosti koje se kasnije više nije njegovao u ovoj zemlji“, oni su pripadali „drugačijem ideološkom i psihološkom miljeu“ i bili nosiocima tradicije ruske kulture s kojom se Gurevičeva generacija tijekom prethodnog školovanja u sovjetskom sustavu 30-ih godina 20. stoljeća više nije mogla susretati.²

Antisemitska politika sovjetskih vlasti tijekom posljednjih godina Staljinove vladavine (zatvaranje Antifašističkog židovskog komiteta, tzv. „zavjera liječnika“) izravno je utjecala i na odnose unutar zajednice sovjetskih povjesničara. Prisjećajući se ovog vremena, Gurevič je kasnije zabilježio kako je bio „svjedokom orgija“, tj. obračuna vlasti sa profesorima židovskog podrijetla kada su za „nepatriotski kozmopolitizam“ bili optuženi, pored ostalih, i ugledni povjesničari Osip Ljvovič Vajnštajn³ i Aleksandar Neusihin.⁴ Zbog ovakve politike historijska znanost u Sovjetskom Savezu ostala je bez „stare garde“ profesora obrazovanih prije Oktobarske revolucije. Njihova mjesta na fakultetima popunjena su pripadnicima mlade generacije povjesničara biranih po kriterijima partijske i ideološke „ispravnosti“, što je, pak, uvjetovalo „katastrofalan pad znanstvene razine historijskih istraživanja, grubo sužavanje problema i gajenje cinizma i nemorala među znanstvenicima“.⁵ Prigodom upisa na poslijediplomski studij medievistike (tzv. aspiranturu)⁶ na Institutu za srednji vijek Sovjetske akademije znanosti Gurevič se 1946/1947. i sam našao na udaru antisemitskih mjera sovjetskih vlasti. Nakon što je, poput većine studenata židovskog podrijetla, bio isprva odbijen, tek nakon žalbe „vrhovnoj instanci“ neočekivano mu je bio omogućen na-

² Isto, 15.

³ Udžbenik povijesti srednjeg vijeka koji su 1938. uredili Aleksandar Udalcov, Evgenij Kosminski i Osip Vajnštajn predstavljao je desetljećima osnovni priručnik studentima povijesti na sveučilištima u bivšoj Jugoslaviji. Vidi: *Istorija srednjeg veka*, 1, u redakciji A. D. Udalcova, J. A. Kosminskog i O. L. Vajnštajna, Beograd: Naučna knjiga, 1950.

⁴ А. Я. Гуревич, *История историка*, 35–37.

⁵ Isto, 42. Usporedi: Benjamin Tromly, *Making the Soviet intelligentsia. Universities and intellectual life under Stalin and Khrushchev*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014.

⁶ *Aspirantura* je predstavljala drugu razinu visokog obrazovanja u Sovjetskom Savezu. Nakon obrane disertacije *aspirant* je stjecao zvanje *kandidata znanosti* koje mu je omogućavalo prijavu doktorskog rada, tzv. *doktoranture*.

stavak studija. Na prijedlog svog profesora i mentora Kosminskog, Gurevič se opredijelio za studij bizantologije budući da je u tom području postojao izraziti nedostatak „kadrova“. Međutim, vrlo brzo se usmjerio k istraživanju povijesti germanskih naroda u ranom srednjem vijeku te je poslijediplomski studij završio 1950. obranivši „kandidatsku disertaciju“ posvećenu društveno-ekonomskim odnosima u kraljevini Angliji.⁷

Kao „kandidat znanosti“ i Židov, Gurevič nije mogao pronaći posao u Moskvi te je od 1950. do 1966. držao nastavu povijesti na Pedagoškom institutu u provincijskom Kalinjinu (Tveru).⁸ Gurevič je ocijenio da je svoje „najbolje godine“ utrošio putujući u „prljavim vlakovima“ i radeći sa kolegama vrlo niskih znanstvenih dosegā čije je neznanje nerijetko imalo i tragikomične razmjere. Usprkos tomu, pokazalo se da je vrijeme provedeno „u progonstvu u Kalinjinu“ predstavljalo „suštinsku etapu“ u njegovom životu – ovladavši staronorveškim jezikom, Gurevič se posvetio istraživanju povijesti Skandinavije u ranom srednjem vijeku, temi kojoj će ostati privržen do kraja života.⁹ Objavivši tijekom 50-ih i 60-ih godina niz članaka iz društveno-ekonomske povijesti Norveške i Islanda, uslijedila je knjiga *Pohodi vikinga* (1966).¹⁰ Svoju doktorsku disertaciju (obranjenu 1962) objavio je pod naslovom *Slobodno seljaštvo u feudalnoj Norveškoj* (1967), a zatim i knjige *Povijest i saga* (1972), *Norveško društvo u ranom srednjem vijeku* (1977) te „*Eda*“ i *saga* (1979).¹¹

Otvorenošću koju je u svojim radovima pokazivao prema nedogmatiskom marksizmu i zapadnoj „buržoaskoj historijskoj znanosti“, Gurevič je prekršio obvezatne kanone sovjetske historiografije. Sankcija je uslijedila u vidu javnog napada povjesničara Aleksandra Ivanoviča Danilova, medieviste

⁷ А. Я. Гуревич, *Крестыянство Юго-Западной Англии в донормандский период*, Москва 1950.

⁸ А. Я. Гуревич, *История историка*, 54–92.

⁹ Isto, 56.

¹⁰ А. Я. Гуревич, *Походы викингов*, Москва: Наука, 1966.

¹¹ А. Я. Гуревич, *Свободное крестыянство феодальной Норвегии*, Москва: Наука, 1967; А. Я. Гуревич, *История и saga. О произведении Снорри Стурлусона «Хеймскрингла»*, Москва: Наука, 1972; А. Я. Гуревич, *Норвежское общество в раннее средневековье: Проблемы социального строя и культуры*, Москва: Наука, 1977; А. Я. Гуревич, *«Эдда» и saga*, Москва: Наука, 1979.

iz Tomska. Visoko pozicioniran unutar sovjetskog *aparata*, obavljajući u isto vrijeme dužnosti ministra prosvjete i rektora sveučilišta, Danilov nije bio spreman napustiti „granitnu osnovu“ ortodoksnog marksističko-lenjinističkog učenja u razmatranju teorijskih problema historijske znanosti, koje je, inače, smatrao nužnim. U listu *Komunist* Danilov je označio Arona Gureviča kao glavnog predstavnika „strukturalističke i revizionističke tendencije“ u sovjetskoj historiografiji.¹² Nakon što je 1969. otpušten iz Instituta za filozofiju Akademije znanosti (na kome je radio od 1966), Gurevič je uspio pronaći posao u akademijinom Institutu za opću povijest usprkos optužbama koje je iznio Danilov kao i činjenice da je institut bio gotovo nepristupačan za „obične smrtnike“. Budući da se „čitav niz veleposlanika, ministara, sekretara Centralnog komiteta preselio u akademske institute“, bilo je to privilegirano mjesto koje je predstavljalo neku vrst „utočišta za djecu i rođake visokopozicioniranih ljudi“. ¹³ Time, međutim, napadi na Gureviča nisu okončani – objavljivanje knjige *Problemi geneze feudalizma u zapadnoj Europi* (1970)¹⁴ izazvalo je snažno protivljenje pravovjernih sovjetskih povjesničara. Izražavajući „službeni stav“, ugledni povjesničar Sergej Danilovič Skazkin ocijenio je da knjiga sadrži brojne „kontroverzne probleme“, optuživši autora kako nastoji da „oslabi ili u potpunosti odstrani značaj ekonomije u svjetsko-historijskom procesu“ te da pobuđuje sumnju glede „osnovnih pretpostavki historijskog materijalizma“, jednom riječju – da zastupa nemarksističko stanovište.¹⁵ Nakon Skazkina, uslijedile su brojne kritike Gurevičevog djela koje su ga optuživale za „antimarksizam“ i „parafraziranje zapadne buržoaske historiografije“. ¹⁶ Iako krajnje umjerena, Gurevičeva kritika vulgarnih marksističkih interpretacija povijesti (poput teze o „revoluciji robova“), kao i njegovo prihvaćanje teorijsko-metodoloških pristupa

¹² Vidi: А. И. Данилов, „К вопросу о методологии исторической науки“, *Коммунист*, 5 (1969), 68-81; А. Я. Гуревич, *История историка*, 137 i dalje.

¹³ Isto, 142-144.

¹⁴ А. Я. Гуревич, *Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе*, Москва: Высшая школа, 1970.

¹⁵ Sažetak diskusije u povodu Gurevičeve knjige donijelo je vodeće glasilo historijske znanosti u SSSR-u, časopis *Voprosi istorii*. Vidi: С. А. Плешкова, „Об учебном пособии 'Проблемы генезиса феодализма в западной Европе'“, *Вопросы истории*, 9 (1970), 154-167, na ovom mjestu 154.

¹⁶ А. Я. Гуревич, *История историка*, 155-156.

francuske historijske škole *Annales*, ipak su dovodili u pitanje misaone pretpostavke sovjetske historiografije. Stoga je ona bila neprihvatljiva većini sovjetskih povjesničara koji u svome radu nisu napuštali unaprijed zadane marksističko-lenjinističke sheme ukazujući redovito na navodnu „najdublju krizu buržoaske historiografije u epohi raspada imperijalizma“ (što je, ujedno, predstavljalo i jedno od „općih mjesta“ u sovjetskom historiografskom diskursu).¹⁷

Nasuprot *mainstreama* sovjetske historiografije, Gurevič je usmjerio svoju znanstvenu pozornost ka fenomenima srednjovjekovne kulture, posve zapostavljenom području historijskog istraživanja. Pored brojnih priloga u najuglednijim inozemnim znanstvenim časopisima Gurevič je, nakon spomenute monografije o nastanku feudalizma iz 1970, objavio knjige *Kategorije srednjovjekovne kulture* (1972, drugo dopunjeno izdanje 1984),¹⁸ i *Problemi narodne kulture u srednjem vijeku* (1981).¹⁹ Prevođenje ovih djela na svjetske jezike učinilo ih je znanstvenim *bestsellerima* i donijelo je Gureviču priznanje unutar krugova svjetske medievistike. U Sovjetskom Savezu je, pak, na njegove knjige bio stavljen moratorij i njihovo objavljivanje nije pratio nikakav odjek u sovjetskoj znanstvenoj kritici. Preokret je nastupio u vrijeme Gorbačova tijekom razdoblja *perestrojke* i *glasnosti*, izborom Gureviča za profesora na Filološkom fakultetu Moskovskog državnog sveučilišta 1987. godine. Istovremeno, Gureviču je, nakon osobnog obraćanja KGB-u, po prvi put bilo omogućeno da napusti Sovjetski Savez i da prihvati pozive brojnih znanstvenih ustanova širom svijeta.²⁰ Vrhunac Gurevičeve karijere nastupio je od kraja 80-ih godina kada su uslijedila brojna međunarodna priznanja – prilikom posjeta Italiji primio ga je papa Ivan Pavao II, da bi potom bio izabran za člana Kraljevskog historijskog društva Velike Britanije, Američke akademije za srednji vijek, brojnih akademija znanosti (belgijske, nizozemske, norveške, uključujući i Europsku akademiju znanosti), dok su mu sveučilišta u Lundu i Poznanju dodijelila počasni doktorat. Tijekom boravka u SAD-u 1988. Gurevič je držao predavanja na sveučilištu Prince-

¹⁷ Isto, 211.

¹⁸ А. Я. Гуревич, *Категории средневековой культуры*, Москва: Искусство, 1972.

¹⁹ А. Я. Гуревич, *Проблемы средневековой народной культуры*, Москва: Искусство, 1981.

²⁰ А. Я. Гуревич, *История историка*, 254–256, 261.

ton, u Parizu je gostovao na *École des hautes études en sciences sociales*, *École normale supérieure*, *Collège de France*, a zatim i na sveučilištima „od Izraela do Los Angelesa, od Cambridgea do Rima kao i u Varšavi, Budimpešti i na sveučilištima u sjevernoj Europi“.²¹ Na taj način, Gurevič je konačno bio u prilici da upozna vodeće povjesničare s kojima je dijelio istraživačke interese kao i poglede o tome kakva historiografija treba biti – Jacquesa Le Goffa, Georgesa Dubyja, Emmanuela Le Roy Laduriea, Jean-Claudea Schmitta, Natalie Zemon Davies, Carla Ginzburga i mnoge druge.

Kao vodeći predstavnik *nove historije* u Sovjetskom Savezu, Gurevič je pokrenuo sveučilišni seminar o historijskoj antropologiji te je, zajedno sa prijateljem medievistom Jurijem Besmertnijem, u povodu obilježavanja 60-e obljetnice škole *Annales* 1989. organizirao međunarodni znanstveni skup u Moskvi na kome su sudjelovali vodeći svjetski povjesničari. Iste godine, Gurevič i Besmertni osnovali su časopis *Odisej. Čovjek u povijesti* čiji je prvi broj bio posvećen „istraživanjima društvene povijesti i historije kulture“. Okupivši krug ruskih i međunarodnih stručnjaka, Gurevič je u časopisu objavljivao svoje pretežno programske i teorijsko-metodološke radove.²² Nakon zbornika radova *Srednjovjekovni svijet – kultura šutljive većine* (1990)²³ uslijedilo je iscrpno djelo pod nazivom *Historijska sinteza i „škola Annales“* (1993) u kome je kritički razmotrio doprinos „francuske historijske revolucije“ konstituiranju suvremene historiografije.²⁴ Dospjevši u središte svjetske medievistike, Gurevičeva djela prevedena su na desetine jezika i objavljivana kod najuglednijih svjetskih nakladnika kao što su njemački *C.H. Beck*, francuski *Gallimard*, talijanski *Einaudi* te britanski *Cambridge University Press*. U zborniku *Historijska antropologija srednjeg vijeka* (1992), namijenjenom anglofonoj publici, Gurevič je pružio svojevrсни presek svojih teorijsko-metodoloških shvaćanja.²⁵ Nakon knjige *Porijeklo europskog indi-*

²¹ Isto, 272.

²² *Одиссей. Человек в истории: Исследования по социальной истории и истории культуры*, (Москва, 1989—...)

²³ А. Я. Гуревич, *Средневековый мир: Культура безмолвствующего большинства*, Москва 1990.

²⁴ А. Я. Гуревич, *Исторический синтез и Школа «Анналов»*, Москва: Индрик, 1993.

²⁵ Aaron Gurevich, *Historical Anthropology of the Middle Ages*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

vidualizma (1995)²⁶ koja je, pod uredništvom Le Goffa, objavljena u ediciji *Stvaranje Europe*, Gurevič je nastavio rad na povijesti do konca života – iako je posljednjih trinaest godina života proveo slijep, zahvaljujući pomoći svojih mlađih suradnika uredio je opsežni *Rječnik srednjovjekovne kulture* (2003),²⁷ da bi zatim objavio i sjećanja o vlastitu životu pod nazivom *Historija povjesničara* (2004).²⁸ Budući da je u svojim kazivanjima usredotočen na svoju profesionalnu karijeru i da pruža uvid „iznutra“ u okolnosti u kojima se razvijala sovjetska historijska znanost, Gurevičevi memoari predstavljaju izuzetno važan izvor za tzv. politiku historiografskog diskursa u nekadašnjem Sovjetskom Savezu. Uživajući ugled Nestora svjetske medievistike, Aron Gurevič umro je u Moskvi, 5. kolovoza 2006. godine.

* * *

Na oblikovanje Gurevičevih teorijsko-metodoloških shvaćanja utjecalo je više tradicija historijskog mišljenja. Još tijekom studija, naročit interes za povijest srednjeg vijeka probudili su radovi Dimitrija Mojsejeviča Petruševskog – „jednog od najvećih ruskih medievista prve polovice 20. stoljeća“. Njegova knjiga *Ogledi o srednjovjekovnoj državi i društvu* naučila je Gureviča da se historija piše tako da „bogatstvo detalja nikada ne zamagljuje ukupan razvitak historijskog procesa, da se zaključci potvrđuju novim materijalom i da se misao povjesničara kreće logično, skladno i uvjerljivo“.²⁹ Prihvatanje ovih ideja predstavljalo je prvi korak Gurevičevog ovladavanja „zanatom povjesničara“. Međutim, presudan utjecaj na njegovo znanstveno formiranje izvršili su nastavnici Evgenij Kosminski i Aleksandar Neusihin. Dok je potonji bio prvenstveno pedagog, Kosminski je bio posvećen istraživanjima i nije se suviše zanimao za rad sa studentima. Sjećajući se njegovog „neobičnog obrazovanja i velike inteligencije“, Gurevič nije imao dvojbe u pogledu na mjesto Kosminskog u povijesti ruske historiografije, smatrajući ga „najvećim ruskim medievistom nakon Petruševskog“.³⁰ Otud je tradicija ruske agrarne povijesti

²⁶ Aaron Gurevich, *The Origins of European Individualism*, Oxford: Blackwell, 1995.

²⁷ А. Я. Гуревич (ред.), *Словарь средневековой культуры*, Москва: Росспэн, 2003.

²⁸ А. Я. Гуревич, *История историка*, Москва: Росспэн, 2004.

²⁹ Isto, 14.

³⁰ Isto, 19–22.

kojoj su pripadali njegovi nastavnici „marksisti-nepartijci“ predstavljala polazište u Gurevičevom znanstvenom radu.³¹ Svojim učiteljima koji su ga naučili detaljnoj analizi historijskih izvora i „historijskom mišljenju“ priznavao je akribičnost i ogroman trud uložen u prikupljanje i sređivanje empirijske građe. Međutim, Gurevič se osobno nije zadovoljavao kvantificiranjem podataka iz ekonomskog života smatrajući da je za razumijevanje društvenih i ekonomskih odnosa nužno poznavanje „općih predodžbi srednjovjekovnih ljudi“ koje su ostajale izvan vidokruga agrarnih povjesničara. Tijekom vlastitih istraživanja ranosrednjovjekovnih društava Norveške i Islanda, Gurevič je postao duboko svjestan „iskušenja scijentizma“ – nepremostivih teškoća prilikom kvantifikacije, tj. prevođenja srednjovjekovnih podataka u suvremene mjere.³² Tako je došao do zaključka da se društveni i ekonomski odnosi mogu objasniti jedino unutar konteksta koji predstavlja „slika svijeta“ srednjovjekovnog čovjeka. Suočavajući se s ograničenjima kvantifikacije, Gurevič je odbacio tada prevladavajući stav da je historijska znanost u pravom smislu znanost samo ako može „ovladati brojevima i mjerama“, potraživši poticaje za svoja shvaćanja u bogatom nasljeđu ruske i europske historijske misli.

Znatna pozornost koju je Gurevič od početka 60-ih godina posvećivao teorijsko-metodološkim problemima historijske znanosti koincidirala je s „otopljavanjem“ tijekom Hruščovljeve ere, tj. napuštanjem rigidnih staljinističkih ideoloških stega. „Kratki kurs“ *Historije Svesavezne komunističke partije (boljševika)* u redakciji Staljina iz 1938. predstavljao je obvezatni ideološki okvir sovjetske historiografije tijekom više od naredna dva desetljeća. Stoga je njeno izrazito obilježje predstavljalo svođenje realnih snaga historijskog razvitka na borbu međusobno suprotstavljenih klasa od antike do suvremenog doba, izjednačavanje povijesnih epoha sa pet „društveno-ekonomskih formacija“ koje se smjenjuju na temelju „revolucije“ koju „zakonomjerno“ izvodi eksploatirana klasa (robovi, kmetovi, građani, radnici).³³

³¹ Nakon revolucije, sovjetske vlasti pokazale su „relativnu toleranciju“ prema školi agrarne povijesti i povjesničarima medievistima budući da se njihov rad mogao uklopiti u učenje o društveno-ekonomskim formacijama. Kosminski je bio stručnjak svjetskog glasa – njegovo djelo *Istraživanja agrarne povijesti Engleske u 13. stoljeću* zasnovano je na nepreglednom statističkom materijalu i predstavljalo je, za svoje vrijeme, „fundamentalno istraživanje“.

³² А. Я. Гуревич, *История историка*, 17–22.

³³ Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma*, III, Beograd: BIGZ, 1985, 104–113; Mirjana Gross, *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb: SNL, 1980², 118–119, 203–210.

Izložena snažnom ideološkom nadzoru, sovjetska historijska znanost nalazila se u „stanju stagnacije“, dok su povjesničari, bježeći od ideološki osjetljivih tema, poduzimali neku vrstu „unutrašnje emigracije“, baveći se izrazito uskim problemima kako bi izbjegli negativan sud svemoćne partijske cenzure.³⁴ Započeto već nakon Staljinove smrti 1953, postupno napuštanje nametnutih ideoloških stega i iznalaženje „novih putova“ u sovjetskoj historiografiji nastavljeno je tijekom druge polovice 50-ih godina zahvaljujući „otopljavanju“, tj. procesu destaljinizacije utvrđenom na 20. kongresu KPSS 1956. godine. U sovjetskoj historiografiji su povedene rasprave o prirodi ekonomskih i historijskih zakonitosti, o periodizaciji sovjetske povijesti te o vrednovanju kolonijalne politike Ruskog Carstva.³⁵ Iako zahtjevi za nedogmatskim razumijevanjem Marxovih djela – tzv. „pluralnim marksizmom“ nisu bili ostvareni, u sklopu „kritike kulta ličnosti“ te povratka klasicima marksizma-lenjinizma, nastupila je izvjesna emancipacija od staljinističkih vulgarizacija i tematsko širenje istraživanja unutar čijih okvira je izvedena i rehabilitacija historio-grafske škole Mihaila Pokrovskog.³⁶ U „intelektualnoj renesansi“ tijekom razdoblja „otopljavanja“ sovjetska historiografija iskazala je značajan interes i za teorijska i metodološka pitanja društvenih znanosti. Usprkos tomu što je dao vrijedne domete, prvenstveno u oslobađanju od krutih dogmatskih shema, „povratak izvornom Marxu“ nije nadilazio marksističko tumačenje povijesti koje se smatralo neupitnim i obvezatnim teorijskim pristupom.³⁷ Proces ideološkog „otopljavanja“ okončan je krajem 60-ih godina, obnavljanjem ideoloških stega koje će obilježiti čitavu Brežnjevljevu eru. Čini se da prilike i atmosferu unutar sovjetske historiografije tijekom 70-ih godina najbolje ilustrira prijem na koji je naišao ruski prijevod glasovite knjige Marca Blocha *Apologija historije*, s iscrpnim Gurevičevim pogovorom.³⁸ Povjesničari zaduženi za nadzor nad „ideološkom pravovjernošću“ ocijenili su da je nje-

³⁴ А. Я. Гуревич, *История историка*, 95–96.

³⁵ Vidi: Joachim Höslér, *Die sowjetische Geschichtswissenschaft 1953 bis 1991. Studien zur Methodologie- und Organisationsgeschichte*, München: Verlag Otto Sagner, 1995, 15–70.

³⁶ Smiljana Đurović, *Marksistička istoriografska škola Pokrovskog*, Beograd: Narodna knjiga, 1977, 35–39.

³⁷ Uporedi sa: А. Я. Гуревич, „О кризисе современной исторической науки“, *Вопросы истории*, 2-3 (1991), 21-35.

³⁸ А. Я. Гуревич, „Марк Блок и Апология истории“, Марк Блок, *Апология истории или ремесло историка*, Москва: Наука, 1973, 170–208.

no objavljivanje predstavljalo „veliku političku grešku“. ³⁹ Usprkos tomu što nije iznova uspostavljena direktna ovisnost historijske znanosti od politike, ona se, podvrgnuta obvezatnim ideološkim normama sve do kraja 80-ih godina nalazila u stanju svojevrstne „rutine i retardacije“. ⁴⁰

U takvim okolnostima, iako ograničen, određeni utjecaj na Gureviča izvršila je marksistička socijalna psihologija koja se javila početkom 60-ih godina. Vodeći se „novim čitanjem“ Marxovih i Lenjinovih radova, „škola“ Mihaila Geftera i Borisa Poršnjeva (inače, ortodoksnih marksista), ukazala je na značaj socijalno-psiholoških fenomena u objašnjavanju povijesnih događaja i procesa. ⁴¹ Daleko značajnijim se pokazao utjecaj neokantovske filozofije povijesti budući da je Gurevič trajno prihvatio postojanje epistemološke razlike između prirodnih i humanističkih znanosti, dok mu je „idealni tip“ Maxa Webera pružio koristan analitički model u proučavanju društvenih fenomena u prošlosti. Istovremeno, poticaj za vlastita istraživanja pronašao je u tradicijama kulturne historije koju su njegovali Jakob Burckhardt, Henri Pirenne te Johan Huizinga.

Gurevič je uzeo aktivnog udjela u teorijskim raspravama iz 60-ih godina. ⁴² Propitujući temeljne pretpostavke historijske znanosti kao i kategorijalni aparat kojim se služe povjesničari, on je podvrgao kritici vulgarizirane sheme sovjetske historiografije. Pri tomu, povijesno-filozofskim problemima nije pristupao kao filozof već je, prvenstveno, bio zainteresiran za produbljeno razumijevanje povijesne stvarnosti ukazujući na nužnost konstituiranja metodologije historijske znanosti. ⁴³ Polazeći od stava da je ona

³⁹ А. Я. Гуревич, *История историка*, 177.

⁴⁰ Joachim Hösler, nav. djelo, 163–218; Denis Kozlov, „Athens and Apocalypse: Writing History in Soviet Russia“, in: Axel Schneider, Daniel Woolf (eds.), *The Oxford History of Historical Writing*, Vol. 5: *Historical Writing Since 1945*, Oxford: Oxford University Press, 375–398.

⁴¹ А. Я. Гуревич, *История историка*, 26–28. О „marksističkoj socijalnoj psihologiji“ vidi: Roger Markwick, „А. Я. Гуревич's contribution to soviet and russian historiography: from social psychology to historical anthropology“, in: Yelena Mazour-Matusevich, Alexandra Korros (ed.), *Saluting Aron Gurevich: Essays in History, Literature and Other Related Subjects*, Leiden, Boston: Brill, 2010., 41–67, na ovom mjestu 45–51.

⁴² Usporedi s: А. И. Данилов, „Историография как научная дисциплина, изучающая историю исторической науки“, *Советская историческая энциклопедия*, VI, Москва: Государственное научное издательство „Советская энциклопедия“, 1965, 510–514.

⁴³ Vidi: А. Я. Гуревич, „Некоторые аспекты изучения социальной истории. (Общественно-историческая психология)“, *Вопросы истории*, 10 (1964), 51–68; А. Я.

znanost o „konkretnom tijeku povijesti“ u kome se pokazuju opće zakonitosti, Gurevič je isticao međusobnu ovisnost historiografije i društva u kome ona djeluje, ustvrdivši da, osim znanstveno-spoznajne, ona posjeduje i „filozofsko-aksiološku“ te „umjetničko-estetsku“ dimenziju. Smatrajući da se historijska metodologija ne može svoditi na proučavanje kvantitativnih podataka o društveno-ekonomskoj stvarnosti i njihovo podvrgavanje unaprijed zadanim shematskim zakonitostima, naglašavao je ulogu vrijednosti kako prilikom odabira predmeta historijskog istraživanja tako i u interpretaciji povijesnih događaja, pojava i procesa. Gurevič je nedvosmisleno ustvrdio da mašta povjesničara ima značajnu ulogu u historijskom objašnjenju, posebice djelovanja „istaknutih povijesnih ličnosti“. ⁴⁴ Istovremeno, imajući u vidu francusku historijsku školu *Annales* kao i radove zapadnoeuropskih povjesničara marksističke provenijencije (Georges Lefebvre, Albert Soboul, Georges Rudé), Gurevič je smatrao nužnim da historiografija prihvati teorijske pristupe socijalne psihologije kako bi se preciznije otkrilo djelovanje i međusobni odnos objektivnih (makrostrukture) i subjektivnih (mikrostrukture) čimbenika povijesne stvarnosti. Na tome je posebni naglasak, budući da je u suprotnom, bez istraživanja socijalno-psihološke dimenzije društva, gotovo nemoguće da se „u analizi socijalno-ekonomske strukture, društvene baze, prijeđe na objašnjenje i tumačenje njegove ideologije“. ⁴⁵ Konačno, Gurevič nije propustio niti da rekonceptualizira pojam povijesne činjenice. Za razliku od tradicionalne devetnaestostoljetne historiografije koja nije problematizirala prirodu povijesne činjenice uzimajući je kao nešto samo po sebi razumljivo, Gurevič je istaknuo da ona predstavlja „kompleks bitnih problema“ zahtijevajući ponovno propitivanje sadržaja tog pojma. Smatrajući da se „između stvarnog događaja iz prošlosti i činjenice o kojoj povjesničar piše, nalazi dugačak i težak put“, tvrdio je da se povijesne činjenice „stvaraju“ u procesu analize i interpretacije pojava i procesa iz prošlosti. ⁴⁶

Гуревич, „Общий закон и конкретная закономерность в истории“, *Вопросы истории*, 8 (1965), 14–30; А. Я. Гуревич, *История историка*, 103–104.

⁴⁴ А. Я. Гуревич, „К вопросу об особенностях истории как науки“, *Труды Московского государственного историко-архивного института*, 25 (1967), 178–198.

⁴⁵ А. Я. Гуревич, „Некоторые аспекты изучения социальной истории. (Общественно-историческая психология)“, 68. Uporedi sa: Joachim Hösler, *nav. djelo*, 127–128.

⁴⁶ А. Я. Гуревич, „Что такое исторический факт?“, *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы*, Москва: Наука, 1969, 59–88.

Slično tomu, Gurevič je problematizirao i pojam „povijesne zakonitosti“. Polazeći od višeslojnosti konkretnih povijesnih događaja, pojava i procesa koji predstavljaju predmet istraživanja povjesničara, Gurevič je ustvrdio da su oni determinirani brojnim čimbenicima. Njihovo svođenje na jedan opći zakon, osim što isključuje slobodu ljudskog djelovanja, čini izlišnim proučavanje povijesne zbilje i stvara fatalističko poimanje povijesti u kojoj je sve unaprijed predodređeno. Prema tomu, nasuprot marksističkom učenju o „zakonomjernoj smjeni društveno-ekonomskih formacija“, zastupao je heretičku tezu da cjelokupnu povijest nije moguće reducirati isključivo na „način materijalne proizvodnje“.⁴⁷

Pored već spomenutih intelektualnih utjecaja, Gurevič je svoje konačno teorijsko-metodološko stanovište izgradio koristeći se dostignućima različitih, historijskoj znanosti više ili manje bliskih, disciplina. Uza svu kritičnost prema djelu Mihaila Bahtina, njegov pojam narodne *karnevalske* kulture i ideja *dijaloga* između kultura izravno su utjecali na Gureviča. Istovremeno, ruska škola semiotike iz Tartua (Estonija) koju su zasnovali Jurij Lotman i Boris Uspenski, dijelila je Bahtinov interes za unutarnje strukture književnih djela te njihov odnos prema kulturi unutar koje su nastali. Semiotika je posredstvom tekstova „istraživala strukture spoznaje na kojima se temelji kultura“,⁴⁸ pruživši Gureviču mogućnost da istraživanju pristupi sa stanovišta „komunikacijskih sustava“ kako bi razumio „ljudske sadržaje društvenih struktura“.⁴⁹ Također, određene poticaje Gurevič je pronašao i u radovima filozofa i povjesničara religije Lava Karsavina te lenjingradskog skandinavista i teoretičara kulture Mihaila Ivanoviča Stelbin-Kamenskog.⁵⁰ Sagledavajući religiju kao društveni i socijalno-psihološki fenomen, Karsavin je ukazivao na simboličke aspekte religijske svijesti. Budući da je smatrao da je zadatak povjesničara da „prodre u stranu kulturu“, on se može smatrati ruskim začetnikom *historije mentaliteta*. S druge strane, Stelbin-Kamenski je

⁴⁷ А. Я. Гуревич, „Общий закон и конкретная закономерность в истории“, *Вопросы истории*, 8 (1965), 14–30.

⁴⁸ А. Я. Гуревич, *История историка*, 116–117.

⁴⁹ А. Я. Гуревич, „Социальная психология и история. Источниковедческий аспект“, *Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы*, Москва: Наука, 1969, 384–426.

⁵⁰ А. Я. Гуревич, *История историка*, 67

svojim tumačenjima drevne skandinavske književnosti potaknuo Gureviča da podatke iz staronorveških i islandskih saga ne tumači iz sužene perspektive „načina materijalne proizvodnje“ već da u njima pronalazi svjedočanstva „o pojedincima sa svojim strastima i sklonostima, zaokupljenim zaštitom osobnog dostojanstva i časti“ usprkos tomu što njihov „osjećajni svijet“ nije neposredno izražen.⁵¹

Upoznavši se sa strukturalizmom Ferdinanda de Saussurea, antropologijom Claude Levi-Straussa, Bronisława Malinowskog i Marcela Maussa, zahvaljujući poznanstvu sa poljskim povjesničarem Bronisławom Geremekom, Gurevič je uspostavio trajnu suradnju sa školom *Annales* te ubrzo objavio i rad u tada najuglednijem svjetskom historijskom časopisu.⁵² Izravan utjecaj na Gureviča izvršili su „očevi osnivači“ škole – Marc Bloch i Lucien Febvre svojom „borbom“ za „novu historiju“ te posebice Jacques Le Goff. Smatrajući ih svojim „originalnim učiteljima“, Gurevič je u njihovim radovima pronalazio poticaj za vlastita historijska istraživanja. Pripadnici škole iz „Braudelovog razdoblja“, u čijim su radovima dominirale kvantitativne metode istraživanja prošlosti nisu ostavili snažan dojam na Gureviča koji je već od ranije bio nepovjerljiv prema dosezima *kliometrije*, odnosno *serijalne historije*. Odbijajući „bezličnu povijest“ svedenu na rekonstrukciju geografskih, ekonomskih i društvenih struktura, Gurevič je sa pozornošću pratio rad „treće generacije“ analista koja se usredotočila na proučavanje struktura mišljenja i osjećanja ljudi u prošlosti – *historiju mentaliteta*.⁵³

Već u knjizi o nastanku feudalizma Gurevič je bit feudalizma pronalazio u „sustavu socijalnih veza“, odbacujući poistovjećivanje srednjeg vijeka sa feudalizmom te primjenu „zapadnoeuropskog modela feudalizma“ na čitavu Europu s obzirom na brojne regionalne razlike koje su postojale unutar europskih društava. U knjigama *Kategorije srednjovjekovne kulture* te *Problemi narodne kulture u srednjem vijeku*, koje se međusobno nadopunjavaju

⁵¹ Isto, 68. Usporedi: Roger Markwick, *nav. djelo*.

⁵² Aaron Gourevitch, „Représentations et attitudes à l'égard de la propriété pendant le haut Moyen Âge“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, Vol. 27, No. 3 (1972), 523–547.

⁵³ Vidi: Питер Берк, *Француска историјска револуција. Школа „Анала“ 1929–1989*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2011; Žorž Dibi, „Istorija mentaliteta“, *Treći program Radio Beograda*, proleće (1970), 303–328.

u vidu svojevrsnog diptiha, Gurevič je razvio koncept kulture i mentaliteta koji čine stožer njegovog historijsko-antropološkog pristupa. Proučavajući „vizije svijeta srednjovjekovnog čovjeka, one *slike svijeta* koju je on gradio u procesu svoje socijalne i kulturne prakse“,⁵⁴ Gurevič je analizu usmjerio na „*psihički instrumentarij, duhovnu opremu* srednjovjekovnih ljudi – onu razinu intelektualnog života društva koju suvremeni povjesničari označavaju maglovitim terminom *mentalitet*“. Smatrajući da je „nemoguće razumjeti društvenu strukturu a da se ne uzme u obzir duhovni život ljudi, a da se ne razumije njihova slika svijeta“,⁵⁵ Gurevičev središnji instrument jest pojam *mentaliteta* kojim označava, često podsvjesne, matrice ili strukture koje određuju ljudsko mišljenje i ponašanje. Iako se pojam *mentaliteta* opire jasnom predmetnom određenju, slijedeći Blocha i Febvrea, Gurevič ga razumije kao *kulturni rječnik*, tj. *jezik* – „sustav vjerovanja olicen u djelovanjima i jeziku kulture koje dijeli grupa ili civilizacija“, jednom riječju „način artikulacije svijeta“. Svjestan da elementi „slike svijeta“ predstavljaju relativno otvoreni sustav koji se može nadopunjavati i koji obuhvaća niz fenomena kao što su poimanje prostora i vremena, odnos prema bogatstvu i vlasništvu, razumijevanje prava i običaja, odnos prema prirodi i onostranom svijetu, odnos elitne i narodne kulture, osjećanja, uključujući društvene fobije i kolektivne psihoze, religioznost, praznike itd., Gurevič ove elemente promatra kao temeljne kategorije unutar kojih su se oblikovali tipovi srednjovjekovne ličnosti.⁵⁶ Otud istraživanje i rekonstrukcija „slike svijeta ljudi u prošlosti“ predstavlja glavni predmet historije mentaliteta. Nasuprot tradicionalnoj historiji ideja koja se ograničavala na proučavanje kulture društvene elite, historija mentaliteta „pretenduje na utvrđivanje načina shvatanja svijeta najrazličitijih članova društva“. ⁵⁷ Na tragu antropološkog određenja kulture, Gurevič je razumijeva kao „sliku svijeta i obrasce ponašanja malih i velikih grupa pojedinaca koje sadrže sve glavne komponente života“. Nastojeći da utvrdi osnovne odlike narodne kulture – kulture neobrazovane „šutljive većine“, „ljudi bez arhiva i bez lica“, Gurevič se usredotočio na „sliku

⁵⁴ Aron Gurevič, *Kategorije srednjovjekovne kulture*, Novi Sad: Matica srpska, 1994, 5.

⁵⁵ Aaron Gurevich, *Historical Anthropology of the Middle Ages*, xii–xiii.

⁵⁶ Aron Gurevič, *Kategorije srednjovjekovne kulture*, 9–13.

⁵⁷ Isto, 9–10.

svijeta“ karakterističnu za ljude „koji nisu bili obučavani u školi antičkog ili patrističkog naslijeđa i koji su sačuvali živu vezu s mitopetskom i folklorno-magičnom svijesću“. Služeći se pojmom „srednjovjekovna narodna kultura“ kako bi njime označio kulturu donjih društvenih slojeva, Gurevič je, slijedeći metodologiju škole *Annales*, pokušao da pronikne u „skrivenne modele svijesti i ponašanja“ koristeći se „novim čitanjem“ povijesnih izvora – umjesto djela čiji su autori najobrazovaniji pojedinci svoga vremena, njegove osnovne izvore predstavljaju barbarski zakоници (*leges barbarorum*) i „manje vrijedne“ književne vrste poput crkvenih propovijedi, pouka (*exempla*), hagiografija, poučnih priča i priviđenja iz zagrobnog svijeta (*visiones*) te „pokajničkih knjiga“ (*libri poenitentiales*). Iako na posredan način, ovi izvori omogućavaju povjesničaru da pristupi u *drugu* kulturu i da znanstveno rekonstruira *sliku svijeta* srednjovjekovnog čovjeka.

* * *

Tijekom druge polovice 20. stoljeća historijska znanost postala je izrazito pluralna – kako u odnosu na probleme svoga istraživanja tako i glede metodoloških postupaka. Slično školi *Annales*, Gurevič je, polazeći od agrarne i društvene povijesti, postupno stigao do historije mentaliteta i historijske antropologije. Kao jedna od mnogobrojnih istraživačkih strategija koja „nema namjeru da zamijeni druge žanrove historijskog istraživanja“ već prvenstveno „nudi nov i prostraniji kontekst unutar kojeg može da se istražuje povijest“, historijska antropologija predstavlja za Gureviča „samo jedan od mogućih pristupa, čija je apsolutizacija nedopustiva isto kao i (njeno) ignorisanje“. ⁵⁸ Videći u historijskoj antropologiji najprikladniji pristup istraživanju prošlosti, Gurevič je nastojao da njime nadide nedostatke ekonomskog redukcionizma svojstvenog marksističkoj historiografiji. Upravo s ovog stanovišta Gurevič je upućivao kritike pojedinim povjesničarima – pripadnicima škole *Annales*. Osim njihove izrazite frankocentričnosti („u najboljem slučaju romanocentričnosti“) i gotovo potpune nezainteresiranosti za povijest Europe istočno od Rajne, Gurevič je svojim francuskim kolegama predbacivao „suviše marksizma“ u njihovim radovima. Tvrdeći da

⁵⁸ Aron Gurevič, *Kategorije srednjovjekovne kulture*, 11.

su, implicitno ili eksplicitno, skloni marksističkim pojednostavljivanjima u interpretaciji povijesnih procesa, Gurevič je odbacivao marksizam Georgesa Dubyja smatrajući da u objašnjenju kulturnih fenomena preveliki značaj dodjeljuje materijalnim čimbenicima te da je u svojoj analizi srednjovjekovnog društva usredotočen isključivo na kulturu elite zapostavljajući u cijelosti narodnu kulturu. Na sličnoj argumentaciji počiva i Gurevičeva polemika s Le Goffom povodom *Nastanka čistilišta*. Smatrajući posve neutemeljenom njegovu tezu da su snaženje gradova i pojava građanstva uvjetovali i promjene u sferi *ideologije*, Gurevič je dokazivao ne samo da je pojam čistilišta bio poznat i u ranom srednjem vijeku već i da se nastanak ovog teološkog pojma nikako ne može objasniti posredstvom promjena u materijalnom životu, tj. u „materijalnoj bazi“. U osnovi, „historija na tri razine“ (ekonomija, društvo i mentaliteti) suviše je shematska i, po Gurevičevu mišljenju, vodi pojednostavljivanju povijesne zbilje kao što to čini i marksistička teza o „bazi i nadgradnji“. Usprkos kritičnosti prema školi *Annales* Gurevič je, osim koncepta *mentaliteta*, prihvatio i njenu težnju ka „totalnoj historiji“. Držeći da je neprimjereno „seciranje“ prošlog života u različite historijske discipline, zahtijevao je sintetički pristup istraživanju prošlosti u njegovoj „cjelovitosti i višestrukosti“ koji upravo ostvaruje historijska antropologija, odnosno, historija mentaliteta.

Imajući u vidu Gurevičev koncept historijske antropologije, od značaja je istaknuti njegov, često izrican sud, o predmetu historijske znanosti. Naime, za Gureviča, „historija nije znanost o općim zakonima već o konkretnom, pojedinačnom, jedinstvenom i neponovljivom“. Nasuprot historiozofiji (Hegel, Marx, Spengler, Toynbee) on zagovara novu hermeneutiku koja bi, posredstvom istraživanja mentaliteta, „produbila razumijevanje čovjekove prirode“. Otud on zahtijeva snaženje analitičnosti historijske znanosti pomoću razvijanja racionalno- i empirijski zasnovanih metoda i tehnika historijskog istraživanja koje bi omogućile znanstvenu rekonstrukciju „slike svijeta“ ljudi iz prošlosti. Ipak, izričito naglašava razliku između metode „objašnjavanja“ (*erklären*) kojom se služe prirodne znanosti i metode „razumijevanja“ (*verstehen*) svojstvenoj historiografiji. Pri tomu, on razumijevanjem označava „prodiranje u svijest ljudi koji su živjeli u drugom vremenu, zasnovano na njihovim vlastitim kriterijima“. Isticanje razlike između pozitivizma i hermeneutike jest jedna od najizrazitijih posebnosti Gurevičeve hi-

storijske misli te, kao i čitavo usmjerenje u suvremenoj historiografiji poznato pod nazivom *nova kulturna historija*, predstavlja oblik neohistorizma.⁵⁹ Gurevič, naime, odbacuje mogućnost formuliranja „društvenih zakona“ pa tako i mogućnost historije kao znanosti o zakonima povijesnog razvitka. Nasuprot tome, smatra da predmet historijske spoznaje jesu „konkretno-povijesni individualiteti“, tj. jedinstvene pojave kulturnog, političkog i društvenog života. Svaki „konkretno-povijesni individualitet“ povezuje u sebi jedinstvena i neponovljiva svojstva sa tipičnim i općim. Odstranjivanjem jedinstvenih elemenata iz povijesti ona se svodi na standardizirane sheme lišene stvarnog ljudskog sadržaja, a time i svoje biti. Samo pomoću proučavanja konkretnih povijesnih pojava povjesničar može utvrditi i njihova opća svojstva. U tom smislu, ističući značaj razlike između *duhovnih* (ideografskih) te *prirodnih* (nomotetičkih) znanosti, Gurevič nedvojbeno istupa kao sljedbenik neokantovske teorije spoznaje sa kraja 19. stoljeća čiji su najznačajniji predstavnici bili Heinrich Rickert, Wilhelm Windelband te Wilhelm Dilthey. Otud i Gurevičev sud da je historija „pristrana znanost“ valja razumjeti imajući u vidu složenu i višedimenzionalnu prirodu ljudskih bića koja predstavljaju glavni predmet historijskog istraživanja – prisutnost vrijednosti, dakle, aksiološke komponente u povijesti (Gurevič je naziva *ljudskom* dimenzijom) onemogućava „hladnu objektivnost“ prirodnih znanosti. Međutim, za razliku od predstavnika *klasičnog historizma* koji su predlagali *uživljavanje* kao metodu razumijevanja prošlih epoha, Gurevič ukazuje na naročiti značaj lingvistike, semiotike i kulturne antropologije te historiju definira i kao „dio znanosti o znakovnim sustavima“. Upozoravajući da tumačenje prošlih epoha sa stanovišta suvremenosti – „modeliranje prošlosti po uzoru na sadašnjost“ – predstavlja „strašni grijeh“ historijske znanosti, „grijeh antihistorizma“, Gurevič ipak, svjestan metodoloških ograničenja historijske znanosti, zastupa umjereni spoznajni skepticizam i nepovjerenje prema mogućnosti „apsolutne istine“. ⁶⁰ Zbog toga je rezerviran prema dometima kvantifikacije u historiografiji i, slijedeći Pietera Geyla, historijsku

⁵⁹ Usporedi: Lynn Hunt (ur.), *Nova kulturna historija*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2001; Peter Burke, *Što je kulturna povijest?*, Zagreb: Antibarbarus, 2006.

⁶⁰ А. Я. Гуревич, *История историка*, 182–183; А. Я. Гуревич, „О кризисе современной исторической науки“.

znanost smatra „beskrajnim sporom“. Budući da se historiografija ne može ograničiti na formuliranje općih sudova već mora obuhvatiti totalitet čovjekovog života u prošlosti, ona bi u budućnosti morala biti prvenstveno „znanje o psihološkim i kulturnim usmjerenjima“. Shvaćena kao oblik društvene samospoznaje i „dijalog kultura“ – historiografija, po Gurevičevu sudu, propitivanjem prošlosti odgovora na „intelektualne probleme naše kulture“.

Konačno, potrebno je ukazati i na Gurevičevo razumijevanje ruske povijesti. Slično tumačima „ruske ideje“ (napose Nikolaju Danilevskom i njegovom delu *Rusija i Europa*) Gurevič zastupa povijesno-filozofsku tezu o posebnostima ruske povijesti koji je čine drugačijom u odnosu na zapadnu Europu. Od važnosti je istaknuti da on, za razliku od slavenofila iz 19. stoljeća te suvremene radikalne desnice, ovu posebnost ne drži za naročitu kvalitetu ruskog društva i njegove povijesti već, u tradiciji ruskih *zapadnjaka*, prvenstveno istupa kao njen dosljedni kritičar. Gurevič, naime, smatra da je institucija samodržavlja posljedica povijesnog razvitka Rusije unutar „bizantskog *commonwealtha*“ (Dimitri Obolensky), tj. da je preuzeta iz tradicije bizantske autokracije. Iako svjestan brojnih primjedbi koje bi se sa pravom mogle uputiti ovakvom zaključku, Gurevič stoji na stanovištu da gotovo potpuna obespravljenost ogromne većine stanovništva, izložene samovolji neprikosnovenog vladara i državnog aparata, predstavlja naročitu odliku ruske povijesti. Kao fenomen „dugog trajanja“ ona se, zajedno sa naročitim podaničkim *mentalitetom*, iako u promijenjenom vidu, održala i tijekom suvremenog razdoblja.

* * *

Usprkos bliskosti sa francuskom historiografskom školom *Annales*, Gurevič je izgradio izvorno razumijevanje historijske znanosti. Temeljeći ga na sintezi antropologije i teorije kulture, on je historijsku antropologiju učinio svojim posebnim i prepoznatljivim teorijsko-metodološkim polazištem. U krugovima svjetske medievistike Aron Gurevič je uživao ugled jednog od vodećih autoriteta, dok njegova djela, prevedena na desetine jezika, predstavljaju obvezatnu literaturu na studijima srednjovjekovlja širom svijeta.⁶¹

⁶¹ Harbans Mukhia, „Foreword: Aron Gurevich – a view from India“, in: Yelena Mazour-Matusevich, Alexandra Korros (ed.), *Saluting Aron Gurevich*, xi–xiii.

Stojeći rame uz rame s najistaknutijim medievistima druge polovice 20. stoljeća Georgesom Dubyjem i Jacquesom Le Goffom, dao je odlučujući poticaj konstituiranju historijske antropologije kao utjecajnog pravca u suvremenoj historijskoj znanosti. Istovremeno, Gurevič je u značajnoj mjeri doprinio modernizaciji ruske historiografije nadilaženjem ograničenja vulgarnog marksizma te „očovječenjem povijesti“ i unošenjem humane dimenzije u, inače, krute sheme historijskog materijalizma. Iz tih je razloga njegovo djelo imalo uistinu revolucionarnu ulogu ne samo u ruskoj historiografiji već i u kulturi u cjelini.⁶² Ipak, potrebno je naglasiti da je Gurevič u sovjetskoj znanstvenoj zajednici bio dvostruki autsajder – kao Židov, čitavog života suočavao se s antisemitizmom vlasti ali i svojih kolega kojima je čak i njegovo ime izazivalo sumnjičavost, dok ga je u znanstvenom radu pratila stigma nemarksističkog povjesničara. Stjecajem ovih okolnosti Gurevič nikada nije izabran za profesora na matičnom Historijskom fakultetu niti je, usprkos brojnim inozemnim priznanjima, primljen za člana Ruske akademije znanosti.⁶³ Nakon raspada Sovjetskog Saveza Gurevič je oštro kritizirao tendenciju samozadovoljnosti unutar ruske znanstvene zajednice. Ocjenjujući da humanističke discipline u Rusiji odlikuje „provincijalizam u najgorem smislu riječi“, neprestano je ukazivao na nužnost uključivanja znanosti u svjetske tokove. Odbivši pozive mnogih stranih sveučilišta koji su uslijedili od kraja 80-ih godina, Gurevič je svjesno odlučio ostati u Rusiji smatrajući da netko od prvorazrednih ruskih znanstvenika „mora učiti nove generacije studenata da razmišljaju o povijesti na nov način“.⁶⁴ Otuda ne iznenađuje ni ocjena koju je izrekao vjerojatno najutjecajniji svjetski medievist Jacques Le Goff u povodu Gurevičevog osamdesetog rođendana 2004. ustvrdivši da on nije disident već „robustni intelektualac i znanstvenik“ koji je, uprkos, skromnim uvjetima sovjetskog života u kojima je djelovao, uspio svojim djelom postati neizostavni dio svjetske historiografije.⁶⁵ Slične pohvale iznijela je i glasovita

⁶² Кирилл Левинсон, „Gurevich, Gurjewitsch, Gourevitch, Gurewicz, Gurevitj...“, *Новое литературное обозрение*, 81 (2006), 214–228.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Alexandra S. Korros, „April 1970: Gurevich's Attitudes toward the Soviet Academic System: a Personal Memoir“, in: Yelena Mazour-Matusevich, Alexandra Korros (ed.), *Saluting Aron Gurevich*, 11-39, na ovom mjestu 38.

⁶⁵ Jacques Le Goff, „Saluting Aron Gurevich“, *The Medieval History Journal*, Vol. 7, No. 2 (2004), 163–167.

američka povjesničarka Natalie Zemon Davis. U povodu smrti kolege i prijatelja, biranim riječima odala je počast Gureviču videći u njemu „najsajjniji primjer neovisno mislećeg intelektualca“. Ocijenivši da je Gurevičevo djelo predstavljalo „zvijezdu vodilju“ tijekom razdoblja Hladnog rata – „živi dokaz mogućnosti inovativnog historijskog mišljenja“ čak i pod pritiskom snažnih ideoloških stega, Davis je posebice istakla Gurevičev značaj u konstituiranju historijske antropologije koja je ostvarila jednu vrstu sinteze između ranijih pristupa socijalne historije i nove kulturne historije.⁶⁶

Na tragu recepcije u svjetskoj historiografiji, na srpskom jeziku dostupna su dva Gurevičeva „klasična“ ostvarenja – *Problemi narodne kulture u srednjem veku* (Beograd, 1987) te *Kategorije srednjovekovne kulture* (Novi Sad, 1994) – koji se skladno nadopunjuju sa tekstovima u ovoj publikaciji koji pružaju uvid u Gurevičevo razumijevanje historijske znanosti kao i teme koje su obilježile njegov znanstveni rad. Istovremeno, Gurevičeva teorijska razmatranja kao i njegova kazivanja o vlastitom iskustvu povjesničara predstavljaju vrijedan izvor za intelektualnu povijest nekadašnje sovjetske historiografije koja još uvijek nije sustavno istražena niti se o njoj mogu pronaći iscrpne obavijesti na hrvatskom ili na nekom od južnoslavenskih jezika. Stoga ova publikacija nastoji popuniti postojeće praznine te pružiti poticaj za upoznavanje s bogatim nasljeđem ruske i sovjetske historiografije.

⁶⁶ Натали Земон Дэвис, „Памяти Арона Гуревича“, *Новое литературное обозрение*, No. 81 (2006), 209-213.